

№ 3 Дәріс. Әлеуметтанулық зерттеулер

Сабақтың жоспары

1. Әлеуметтанулық зерттеудің негізгі кезеңдері
2. Әлеуметтанымдық зерттеу әдістері

Дәрістің мазмұны

Кіріспе Әлеуметтанулық зерттеулер қазіргі қоғамдағы әлеуметтік құбылыстарды, процестерді және адамдар арасындағы қарым-қатынастарды терең әрі ғылыми тұрғыдан зерттеудің маңызды құралы болып табылады. Әлеуметтанулық зерттеулер қоғамдық құбылыстарды терең зерттеп, соның негізінде әлеуметтік мәселелердің шешімін ұсынуға мүмкіндік береді. Әлеуметтану ғылымы адамдар арасындағы өзара қарым-қатынастарды зерттей отырып, қоғамның әртүрлі топтары мен институттары арасындағы теңгерімді қалыптастыру үшін ғылыми негіздер ұсынады. Бұл зерттеулердің нәтижелері мемлекеттік саясатты қалыптастыруда, әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыруда және қоғамдық өзгерістерді басқаруда маңызды рөл атқарады.

Мақсаты: Әлеуметтанулық зерттеулердің негізгі принциптері мен әдістерін түсіну, сонымен қатар әлеуметтік құбылыстар мен процестерді ғылыми тұрғыдан зерттеу тәсілдерін меңгеру.

Міндеттері:

- Әлеуметтанулық зерттеулердің мәнін түсіну;
- Әлеуметтанулық зерттеулердің әдіс-тәсілдерін меңгеру;
- Әлеуметтанулық зерттеу кезеңдерімен танысу;
- Әлеуметтанулық деректерді жинау мен талдау әдістерін меңгеру;
- Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен практикалық маңыздылығын анықтау.

Қорытынды: Әлеуметтанулық зерттеулер – бұл қоғам мен әлеуметтік құбылыстарды терең түсінуге мүмкіндік беретін маңызды ғылыми құрал. Зерттеу әдістерін дұрыс қолдану, дұрыс әдістемелік негіздермен жұмыс істеу, ғылыми этика мен деректерді дұрыс өңдеу әлеуметтанулық зерттеудің тиімділігін арттырады. Бұл тақырыпты оқу студенттерге зерттеу жүргізу дағдыларын дамытуға және әлеуметтік мәселелерді ғылыми түрде шешуге көмектеседі.

Негізгі бөлім:

1. Әлеуметтанушылар зерттейтін нашақорлық, отбасы бақыты, жоқшылық сияқты проблемалар барлық адамды бұрыннан алаңдатып жүруі мүмкін. Неге біреулер отбасы бақытына кенелсе, екіншілері бақытсыз болып жатады? Неге кейбіреулер заң бұзады, ал басқалары заңға бағынады? Бұл сұрақтарға қатысты адамдардың өзіндік пікірлері де қалыптасып жатады.

Әлеуметтану - болған жайттарды бақылап, межелеу арқылы қоғамдық орта туралы түсінігімізді жақсартуға бағытталған ғылым. Әлбетте, әлеуметтанулық зерттеулер - білім алудың бірден-бір құралы емес. Кейбір адамдар керекті нәрселерін Библиядан немесе Құраннан алады. Басқалары жауаптарын ата-аналарынан, теледидардан немесе интернеттен табады. Мұндай адамдардан: «Осының шындық екенін қалай білесіз?» - деп сұрасаңыз, «Анам айтты», «Астарлы ақиқат» бағдарламасынан көрдім» немесе «Уикипедиядан оқыдым», - деп оңай жауап қайырады. Білім алудың бұл тәсілдерінен әлеуметтанудың ерекшелігі сонда, ол - эмпирикалық дәлелдерді қажет етеді.

Күнделікті өмірде біз бейресми деректерге сүйенеміз, яғни жүйесіз, кездейсоқ дәлелдерге немесе өзіміз көрген немесе естіген оқиғаларға негізделген мәліметтерге

сенеміз. Мысалы, бір адамның әкесі - қазақ, ал анасы ұйғыр делік, олар жиі ұрсысып қала беретін болса, ол адам «ұлтаралық некелер сәтсіз болады» деген қорытынды жасайды.

Бейресми дерек - бұл кездейсоқ алынған және аз адамға немесе мардымсыз оқиғаларға негізделген дәлел.

Ал әлеуметтанушылар мұндай тұжырымға келмес бұрын лайықты ғылыми әдістерді пайдалана отырып, халықтың көп бөлігіне зерттеу жүргізеді, сөйтіп, жан-жақты дәлел іздейді.

Барлық зерттеудің екі негізгі мақсаты бар: біріншісі - нақты сипаттама, екіншісі - нақты түсіндірме.

Әлеуметтануда біз, алдымен адамдардың өзара әрекетке түсуінің нақты сипаттамаларын анықтаймыз.

Бұдан соң сол заңдылықтарды түсіндіруге тырысамыз.

Әлеуметтанулық зерттеу негізгі бес қадамнан (кезеңнен) тұрады:

Бірінші қадам: мәселенің қойылуы.

Зерттеу барысындағы алғашқы қадам - зерттелетін проблеманы анықтау. Біз тақырыпты өз тәжірибемізбен бақылауымызға байланысты таңдай аламыз. Мысалы, «афроамерикалықтар ақ нәсілді америкалықтарға қарағанда, жұмыссыздық пен кедейлікке көбірек ұшырайды» деген тұжырымды алайық.

Осы тұжырымды негізге ала отырып, алдын ала ғылыми болжам (Гипотеза) жасаймыз.

Мысалы: «Мектептегі кемсітушілік салдарынан білімі аз болғандықтан ақ нәсілді америкалықтарға қарағанда, афроамерикалықтар арасында жұмыссыздық пен кедейлік деңгейі жоғары» деген болжамнан бастауымызға болады.

Қандай жағдайда да алдымен зерттегіміз келетін нәрсе жайлы көбірек білу үшін басқа ғалымдардың зерттеулерін шолудан бастау керек.

Гипотеза — белгілі бір құбылысты түсіндіру үшін алға тартылатын және тәжірибе түрінде тексеруді, теориялық негізді талап ететін ғылыми болжам, дәлелденбеген тұжырымдама, жорамал.

Екінші қадам: негіз әзірлеу

Дерек жинауды бастамас бұрын, алдымен, айнымалы шамаларды таңдап, шарттарды анықтап, қай адамдарды (немесе нысандарды) зерттейтінімізді нақтылауымыз керек.

Айнымалы шамаларды түсіну. Проблеманың ауқымын зерттей алатындай етіп тарылту үшін ғалымдар адамдарға емес, айнымалы шамалара зер салады.

Егер афроамерикалықтар мен ақ нәсілділер арасындағы жұмыссыздық деңгейін талдағымыз келсе, нәсіл және жұмыссыздық деген екі айнымалы шама туралы ақпарат жинауымыз керек.

Бұл айнымалы екі шаманың себеп-салдарлық байланысына болжам жасаған кезде, себеп - тәуелсіз айнымалы шама, ал салдар - тәуелді айнымалы шама болады. Біздің мысалда: нәсіл - тәуелсіз айнымалы шама, ал жұмыссыздық - тәуелді айнымалы шама, яғни біз жұмыссыздықтың нәсілге тәуелді екенін болжаймыз.

Айнымалы шамаларды анықтау. Ерекшелікті сипаттап, гипотезаны тексеру үшін әрбір айнымалы шама дәл анықталуы тиіс. Мысалы, нәсілдер арасындағы жұмыссыздық деңгейінің айырмашылықтарын сипаттамас бұрын адамның жұмыссыз екеніне көз жеткізіп алуымыз керек. Мысалы, АҚШ үкіметі белсенді түрде жұмыс іздеп, бірақ таба алмай жүрген адамдарды «жұмыссыз» деп атайды. Ал жұмыс іздеуден бас тартып үйде жатқандар есептелмей қалады.

Сынамаларды таңдау Әрбір ересек америкалықтың нәсілі және жұмысы туралы ақпарат жинау мүмкін емес, бұл өте ұзақ уақытты қажет етеді және тым қымбатқа соғады. Мұның қажеті де жоқ.

Сынамаларды таңдау - көпшілік арасынан белгілі бір өкілдерді жүйелі түрде таңдау процесі.

Сынамаларды таңдау 1) зерттегіңіз келетін халықтың тізімін алу және 2) сол тізімнен өкілдерді таңдау сияқты екі әрекеттен тұрады. Ең жақсы таңдау түрі - кездейсоқ іріктеу.

Кездейсоқ іріктелген адамдар сол топтың әрбір мүшесінің таңдалуына тең мүмкіндік беретіндей кездейсоқ процедуралар (мәселен, жеребе тастау) бойынша таңдалады. Халықтың тізімін алғаннан кейін кездейсоқ сынама таңдау опонай

Үшінші қадам: мәлімет жинау

Әлеуметтанулық дерек жинаудың тәжірибе жүргізу, сауалнама жасау, қатыса отырып бақылау т.б. әдістері арқылы дерек жиналады.

Төртінші қадам: үлгісін табу

Зерттеу процесіндегі төртінші қадам - деректерден үлгілер іздеу. Егер жұмыссыздықты зерттеген болсақ, мәселен, афроамерикалықтар арасындағы жұмыссыздық ақ нәсілділерге қарағанда екі есе көп (АҚШ Еңбек статистикасы бюросы 2011b) екенін анықтаймыз. Бұл нәтиже – екі айнымалы шаманың арасындағы эмпирикалық қатынас (бұл жағдайда нәсіл мен жұмыссыздық) - корреляция (тығыз байланыс) деп аталады.

Корреляция - екі айнымалы шаманың арасындағы эмпирикалық байланыс (мысалы, білімі артқан адамның табысы артады).

Бесінші қадам: теория түзу

Үлгі табылғаннан кейін зерттеу процесінің келесі қадамы - оны түсіндіру болмақ. Егер қара нәсіл өкілі болсаң жұмыссыз қалу ықтималдығы жоғары екенін эмпирикалық дәлелдермен көрсетсек, онда келесі міндет - неліктен солай болғанын түсіндіру. Түсіндірмелер көбінесе теорияға айналатын идеялардың жиынтығы болып табылады, яғни байқалған заңдылықтарды кеңірек мағынада түсіндіреді. Жұмыссыздық туралы мысалымызды алсақ: «Афроамерикалықтардың ақ нәсілділерге қарағанда көбірек жұмыссыз қалуының себебі - қазіргі ересек афроамерикалықтардың білім беруде нәсілдік кемсітушілік көп болған кезде өсіп-жетілген азаматтар екендігі, яғни білімі аз болғандықтан, ақ нәсілділермен салыстырғанда афроамерикалықтардың арасында жұмыссыздық деңгейі жоғары» деген теория түземіз.

Сонымен қатар екі топтың білім деңгейі бірдей болса да афроамерикалықтардың жұмыссыздық деңгейі жоғары болады деп біреулер жаға болжам жасауы мүмкін. Бұл зерттеулер (деректер) ғалымдарға жаңа теориялар түзуге мүмкіндік береді, ал бұл жаңа гипотезалар мен жаңа зерттеулерге жол ашады.

Ұғымдардың қорытындысы

Зерттеу процесі

1. Айналаңыздағы әлемге және қолда бар зерттеулерге қарап, зерттейтін сұрағыңызды анықтаңыз.

2. Айнымалы шамаларды таңдап, анықтама беріңіз («операцияландыру»), сонан соң тиісті үлгіні таңдаңыз.

3. Тиісті әлеуметтанулық әдістермен дерек жинаңыз.

4. Тапқан деректерден ерекшелік іздеңіз.

5. Байқаған сипаттамаларды (теорияларды) тереңірек түсіндіріңіз.

2. Эксперимент дегеніміз - себеп-салдар теорияларын сынау үшін тәуелсіз айнымалы шаманы зерттеуші басқарып отырып зерттейтін әдіс. Классикалық тәжірибеде зерттеуші эксперименталды топты бақылау тобымен салыстырады.

Эксперименталды топ - тәуелсіз айнымалы шаманы зерттеу мақсатында экспериментке тартылған топ.

Бақылау тобы - тәуелсіз айнымалы шама қолданылмайтын, экспериментке тартылған топ.

Мәселен, егер біз алкогольді ішімдік ішудің студенттердің үлгеріміне әсерін бағалағымыз келсе, алкоголь ішкен эксперименталды топты ішпеген бақылау тобымен салыстыруымыз қажет.

Бұл жерде себеп, яғни тәуелсіз айнымалы – алкоголь ішімдігі болса, салдар яғни тәуелді айнымалы – үлгерімнің нашарлауы.

Қатыса отырып бақылау. Ғалымдардың «зерттеу алаңында» субъектілердің күнделікті өміріне қатысып, олардың тұрмыс-тіршілігін бақылауын, өмірі жайлы сұхбаттасу арқылы жүргізетін зерттеуін қатыса отырып бақылау әдісіне жатқызамыз. Бұл әдіс әсіресе өзара әрекетке түсудің заңдылықтарын ашу және олардың мәнін үйрену үшін пайдалы. Адамдардан не істейтінін немесе неге сенетінін сұрайтын ғалымдардан айырмашылығы - қатыса отырып бақылаушы ғалымдар адамдардың іс жүзінде не істеп жатқанын көруге тырысады.

Қатыса отырып бақылау әдісінде зерттеудің негізгі үш тәсілі - сұхбаттасу, қатысу және байқау қолданылады. ол ішетіндермен де, ішпейтіндермен де ұзақ, бейресми сұхбат жүргізеді, студенттік кештер мен іс-шараларға қатысады және әртүрлі студенттік субмәдениеттерде спиртті ішімдіктің атқаратын рөлін анықтап, оларды түсінуге тырысады

Заңсыз есірткі қабылдау тәрізді қоғамға жат қылықтарды зерттеудің бірден-бір оңтайлы тәсілі - қатысушыларды бақылау.

Контент талдау

Әзірге біз талқылаған әдістер адамдарды бақылауға немесе олармен сұхбаттасуға негізделеді. Алайда кей жағдайларда элеуметтанушылар өз зерттеулерін адамдарға емес, құжаттарға бейімдейді. Құжаттың кез келген түрін жүйелі түрде зерттеуді контент талдау деп атайды. Контент талдау әдісін пайдаланатын элеуметтанушылар сауалнама әдісіндегі сияқты рәсімдерді орындайды. Бірақ олар құжаттарды іріктеп алып, содан кейін ол құжаттар туралы жүйелі сұрақтар қояды.

Мысалы, рэп музыкасының араққұмарлыққа шалдықтыратын әсерін зерттеу үшін Денайс Херд (2005 ж.) 18 жылдың ішіндегі ең танымал рэп әндерін тізіп шықты. Содан кейін ол 341 ән үлгісін кездейсоқ негізде таңдап, «оларда алкоголь туралы айтыла ма, айтылса оны жағымды әсермен (сән-салтанат немесе байлық сияқты) байланыстыра ма, әлде теріс әсермен (мысалы, ажырасу немесе түрмеге түсу) байланыстыра ма» деген сұраққа жауап іздеді. Соның арқасында соңғы жылдары рэп әндерде ішімдік туралы көбірек айтылатынын және оларда әдетте алкогольдің тек жағымды жақтары әспеттелетінін анықтады.

Қолданыстағы статистиканы пайдалану

Элеуметтанушылар қандай әдістер қолданатынына қарамастан, деректерін басқа дереккөздерден алынған статистикамен жиі толықтырады. Федералдық, жергілікті және мемлекеттік басқару органдары зерттеушілерге, мысалы, үйдің бағасы уақыт өткен сайын өзгергенін, өмір жасының қалай ұзарғанын не қысқарғанын, статистикалық деректермен қамтамасыз етеді. Егер біз бір колледжде алкогольді қолдануды зерттеп жүрген болсақ, мәселен, АҚШ Халық санағы комитетінен колледжде жан басына шаққанда алкоголь тұтыну мөлшері туралы мәліметтер алуға болады. Біз штаттың Денсаулық сақтау немесе автокөлік департаменттерінен алкогольдің кесірінен болған автокөлік апаттары туралы мәліметтерді ала аламыз.

Бақылау сұрақтары:

- Элеуметтанулық зерттеулердің мәні мен мақсаты қандай?
- Элеуметтанулық зерттеу әдістері қандай?
- Элеуметтанулық зерттеу кезеңдері қандай? Әр кезеңде қандай әрекеттер орындалады?
- Элеуметтанулық зерттеулерде қолданылатын деректер жинау әдістерін атаңыз.
- Элеуметтанулық зерттеулерде қандай статистикалық әдістер қолданылады?
- Элеуметтанулық зерттеу кезінде алынған деректерді қалай талдауға болады?
- Элеуметтанулық зерттеулерде гипотеза қоюдың маңызы қандай?
- Зерттеу кезінде деректерді жинау мен өңдеудің қандай қиындықтары болуы мүмкін?

- Әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелері қоғамдағы нақты мәселелерді шешуде қалай қолданылуы мүмкін?

Әдебиет:

1. Бринкерхоф Д., Уейте Р., Ортега С. Әлеуметтану негіздері. Алматы, Ұлттық аударма бюросы, 464 б., 2018
2. Ритцер Д., Степнички Д. Әлеуметтану теориясы. Алматы, Ұлттық аударма бюросы, 856 б., 2018
3. Биекенов К.У., Биекенова С.К., Кенжакимова Г.А. Социология: Уч.пособие. – Алматы: Эверо,2016. – 584с.
4. Әбдірайымова Г.С. Жастар социологиясы: оқу құралы. 2-басылым. – Алматы: "Қазақ университеті", 2012. – 224б.
5. Социология. Основы общей теории: учебник / Под ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Норма, 2015. - 912 с.
6. Macionis J. Society: The Basics. Pearson, 2016.
7. Ройс А. Синглтон, Брюс С. Стрэйтс Әлеуметтік зерттеу әдістері — Нұр-Сұлтан : «Ұлттық аударма бюросы», 2020. — 814 б.
8. М. Коннолли, Л. Хармс, Д. Мэйдмент Әлеуметтік жұмыс: контексі мен практикасы— Нұр-Сұлтан : «Ұлттық аударма бюросы», 2020. — 382 б.